

УДК 343.973

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.124>

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Павлова Н.В.,

*кандидат юридичних наук
доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-1572-4648*

Вареник Д.С.,

*курсант III курсу
факультету підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції
Національної поліції України
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0007-8633-9361*

Бингар Я.Ю.,

*курсант III курсу
факультету підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції
Національної поліції України
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0005-5991-9550*

Павлова Н.В., Вареник Д.С., Бингар Я.Ю. Криміналістична характеристика злочинів у сфері економіки.

Стаття присвячена дослідженню криміналістичної характеристики злочинів у сфері економіки, що є ключовим елементом для їх ефективного розслідування, виявлення та попередження. У роботі акцентується увага на зростанні загроз економічній безпеці України в умовах глобалізації, цифровізації та ускладнення господарських відносин. Відзначається, що злочини у сфері економіки відрізняються високою латентністю, організованим характером та складністю методів приховування, що ускладнює їх ідентифікацію та розслідування правоохоронними органами.

Проаналізовано основні елементи криміналістичної характеристики злочинів у економічній сфері, зокрема: об'єкт злочину, способи його вчинення, сліди злочинної діяльності, особу злочинця, а також обставини, що сприяють вчиненню правопорушень. Визначено, що об'єктами злочинів є суспільні відносини у сфері фінансової та господарської діяльності, а способи їх вчинення набувають все більш технологічного та інноваційного характеру. Особливу увагу приділено слідам злочинів, які зазвичай є документальними або інформаційними, що вимагає застосування сучасних методів комп'ютерної експертизи та цифрової криміналістики.

Розглянуто особистісні та професійні характеристики злочинців, що діють у цій сфері, серед яких домінує високий інтелектуальний рівень та глибокі знання у фінансово-економічній і технологічній галузях. Встановлено, що організовані групи злочинців часто залучають фахівців різного профілю та використовують складні схеми, офшорні компанії та новітні цифрові технології для приховування своєї діяльності.

Зроблено висновок про необхідність комплексного підходу до боротьби з економічною злочинністю шляхом удосконалення методик криміналістичного аналізу, розвитку інформаційних технологій та міжнародної співпраці. У статті підкреслено важливість систематизації криміналістичних ознак економічних злочинів для підвищення ефективності правоохоронної діяльності та зміцнення економічної безпеки держави.

Ключові слова: економічна злочинність, криміналістична характеристика, способи вчинення злочинів, сліди злочинної діяльності, економічна безпека.

Pavlova N.V., Varenyk D.S., Bynhar Y.Y. Criminalistical characteristics of crimes in the field of economics.

The article is devoted to the study of the criminalistic characteristics of crimes in the sphere of economy, which is a key element for their effective investigation, detection and prevention. The work

focuses on the growing threats to the economic security of Ukraine in the context of globalization, digitalization and complication of economic relations. It is noted that crimes in the economic sphere are characterized by high latency, organized nature and complexity of methods of concealment, which complicates their identification and investigation by law enforcement agencies.

The main elements of the criminalistic characteristics of crimes in the economic sphere are analyzed, in particular: the object of the crime, the ways of its commission, traces of criminal activity, the identity of the criminal, as well as the circumstances contributing to the commission of offenses. It is determined that the objects of crimes are social relations in the sphere of financial and economic activity, and the ways of committing them are becoming more and more technological and innovative. Particular attention is paid to the traces of crimes, which are usually documentary or informational, which requires the use of modern methods of computer expertise and digital forensics.

The personal and professional characteristics of criminals operating in this area are considered, among which the high intellectual level and deep knowledge in the financial, economic and technological sectors dominate. It is established that organized groups of criminals often attract specialists of different profiles and use complex schemes, offshore companies and the latest digital technologies to conceal their activities.

The conclusion is made about the need for an integrated approach to combating economic crime by improving the methods of forensic analysis, the development of information technology and international cooperation. The article emphasizes the importance of systematizing the forensic features of economic crimes to increase the effectiveness of law enforcement and strengthen the economic security of the state.

Key words: economic crime, forensic characteristics, methods of committing crimes, traces of criminal activity, economic security.

Постановка проблеми. Сучасний стан економічної безпеки України характеризується значними викликами, зумовленими як глобальними, так і внутрішніми факторами. Серед ключових загроз особливе місце займають злочини у сфері економіки, які мають суттєвий деструктивний вплив на економічну стабільність держави, розвиток бізнесу та соціально-економічне благополуччя громадян. Розвиток новітніх технологій, транснаціональних фінансових операцій та ускладнення господарських відносин створюють сприятливі умови для вчинення економічних злочинів, що вимагає нових підходів до їх дослідження та протидії. Ефективна боротьба зі злочинами у сфері економіки можлива лише за умови їх детального вивчення з точки зору криміналістики.

Криміналістична характеристика злочинів у сфері економіки є одним із фундаментальних елементів, що забезпечує успішне розслідування та попередження таких правопорушень. Однак, на сьогодні цей напрям дослідження стикається з рядом наукових та практичних труднощів, зокрема в частині систематизації ознак злочинів, розробки єдиної методології їх аналізу та врахування специфіки економічної діяльності. Розширення видів економічних злочинів, поява нових схем їх вчинення та зростання латентності ускладнюють роботу правоохоронних органів та вимагають вдосконалення інструментарію криміналістики для їх виявлення та розслідування.

Важливість дослідження криміналістичної характеристики злочинів у сфері економіки обумовлена необхідністю визначення типових особливостей цих злочинів, зокрема способів їх вчинення, слідів, що залишаються на місці події, особливостей особи злочинця та жертви. Розуміння цих аспектів дозволяє не лише ефективно виявляти злочини, а й прогнозувати їх можливі прояви, що є основою для запобігання економічній злочинності. Водночас, недостатня розробленість теоретичних основ криміналістичної характеристики вказаних злочинів стримує розробку новітніх методик та технологій розслідування.

Таким чином, виникає об'єктивна необхідність проведення комплексного наукового дослідження, спрямованого на систематизацію криміналістичних ознак злочинів у сфері економіки та розробку рекомендацій для правоохоронних органів. Зосередження уваги на ключових аспектах криміналістичної характеристики цих злочинів сприятиме підвищенню ефективності правоохоронної діяльності, зменшенню рівня економічної злочинності та посиленню економічної безпеки держави.

Мета дослідження полягає у аналізі та систематизації криміналістичної характеристики злочинів у сфері економіки для підвищення ефективності їх виявлення, розслідування та попередження.

Стан опрацювання проблематики. Питання криміналістичної характеристики економічної злочинності привертало увагу як іноземних, так і вітчизняних науковців. Зокрема, серед зарубіжних дослідників слід виділити таких вчених, як Едвін Сазерленд (Sutherland, США), Оскар Ньюмен (Newman, США), Річард Куїнні (Quinney, США), Германн Маннгейм (Mannheim, Німеччина-Велика Британія), Г. Едельхертц (США), Гюнтер Кайзер (Kaiser, Німеччина), Ганс Іоахим Шнайдер (Schneider, Німеччина), Бу Свенссон (Svensson, Швеція), Джон Кларк (Clark, США) та інших. Важ-

ливим етапом у дослідженні економічної злочинності стала концепція «білокомірцевої злочинності», сформульована Едвіном Сазерлендом, який визначив економічну злочинність як злочинність корпорацій.

Серед українських науковців варто відзначити роботи О. Бондаренко, О. Горбаня, І. Карпця, С. Свірка, І. Супрунової та І. Юрчик. Питання протидії економічній злочинності висвітлювали у своїх дослідженнях Л.І. Аркуша, В.М. Варцаба, О.Ф. Долженков, В.П. Корж, М.В. Корнієнко, О.Г. Костроміна, О.П. Снігерьев, В.Ф. Ущатовський, А.В. Хірсін, Б.В. Щур та інші.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична характеристика злочинів у сфері економіки є однією з важливих категорій криміналістики, що досліджує структуру, закономірності та механізми вчинення правопорушень економічного характеру. Вона ґрунтується на емпіричних даних, отриманих у процесі слідчої та судової практики, а також на аналізі теоретичних аспектів функціонування економічної системи держави. Основною метою такої характеристики є виявлення специфічних особливостей цих злочинів для розробки ефективних методів їх розслідування.

Як зазначає Д.О. Грицишен, проблематика злочинів у сфері економіки пов'язана з їхньою високою латентністю, організованим характером та складністю механізмів приховування. Злочини цього виду охоплюють широке коло діянь, які завдають істотної шкоди економічному розвитку держави, знижують довіру громадян до фінансової та правової системи, а також впливають на міжнародний імідж країни [1, с. 165].

Криміналістична характеристика злочинів у сфері економіки охоплює кілька основних елементів: об'єкт злочину, спосіб його вчинення, сліди злочинної діяльності, особу злочинця та потерпілого, обставини, що сприяють вчиненню злочину.

На думку В.В. Тіщенко, об'єктом злочинів у сфері економіки є суспільні відносини, які забезпечують належний стан економічної діяльності, фінансових і господарських відносин. Злочинні посягання можуть бути спрямовані на бюджетні ресурси, фінансово-кредитні установи, інтелектуальну власність, суб'єктів господарювання та інші економічні інтереси. Важливою особливістю є те, що об'єкти злочинів найчастіше перебувають у площині інтелектуально-функціонального характеру, а не матеріально-фізичної природи [2, с. 74].

Науковці привертають увагу до численних способів вчинення правопорушень, пов'язаних із проведенням державних закупівель з порушенням законодавства (завищення вартості товару шляхом складання додаткових угод, постачання товару, який не відповідає технічним вимогам, складання тендерної документації під певного учасника за винагороду, тощо), які на жаль поширені в умовах сьогодення. Актуальними залишаються привласнення та розтрата бюджетних коштів шляхом безпідставного нарахування зарплатні, виплата премій, коштів на відрядження та інших платежів; нарахування та виплата обов'язкових платежів особам, які оформлені як працівники, але фактично не працюють в установі, підприємстві, організації; привласнення коштів шляхом їх списання на поточний ремонт будівель тощо [12, с. 29].

Способи вчинення злочинів у сфері економіки відрізняються значною різноманітністю, що зумовлено як специфікою кожної конкретної протиправної діяльності, так і розвитком сучасних технологій. Економічні злочини охоплюють широке коло правопорушень, таких як фінансове шахрайство, ухилення від сплати податків, махінації у банківській та кредитній сферах, незаконне використання ресурсів тощо. Кожен із цих видів злочинів потребує специфічних методів та інструментів, які змінюються залежно від рівня розвитку економічного середовища та технологічних можливостей.

Погоджуємося з твердженням В.В. Копчі про те, що одним із найпоширеніших способів вчинення злочинів у банківській сфері є використання комп'ютерних технологій. Завдяки цифровим засобам злочинці можуть фальсифікувати документи, створювати «фіктивні» транзакції та здійснювати шахрайство з електронними платіжними засобами. Наприклад, через втручання у банківські системи або використання шкідливих програм (вірусів, троянів) зловмисники отримують доступ до рахунків клієнтів та переводять кошти на підставні рахунки. Такі злочини часто мають транснаціональний характер і вимагають високого рівня технічних знань [3, с. 184].

Так, вчинення кримінальних правопорушень у сфері економіки неможливо без використання великого обсягу документації. Як справедливо зазначають вчені, що більшість відсотків протиправних дій вчинюється за допомогою різноманітних документів (письмових, графічних, електронних тощо). Використовуються різні підроблені документи (чеки, акти, протоколи, накладні, устави, доручення та ін.), виготовлені за допомогою копіювально-множної техніки, поліграфії, малювання, монтажу з подальшим внесенням рукописних записів та підписів [13, с. 164].

Ще одним напрямком економічних злочинів є ухилення від сплати податків, що є серйозною загрозою для державного бюджету. Поширеними способами здійснення податкових злочинів є приховування реальних доходів, заниження прибутків та використання офшорних схем. У таких

випадках злочинці вносять завідомо неправдиві відомості до податкової та фінансової звітності, створюючи видимість законної діяльності. Часто подібні схеми реалізуються через підставні компанії або підприємства, зареєстровані в юрисдикціях з низьким рівнем податкового контролю.

Крім того, як зазначає В.В. Пясковський, в економічній сфері активно використовуються «сірі» та «чорні» схеми для незаконного збагачення. Це може включати фіктивне банкрутство, незаконну приватизацію, маніпуляції з державними закупівлями та фінансовими ринками. Такі злочини потребують участі групи осіб, зокрема посадових осіб, які надають доступ до конфіденційної інформації чи сприяють приховуванню слідів злочинної діяльності. Технологічні інновації лише розширюють можливості злочинців для реалізації цих схем [4, с. 284].

Сліди злочинів у сфері економіки за своєю природою є переважно документальними та інформаційними. Вони проявляються у вигляді підроблених документів, неточностей або фальсифікацій у бухгалтерській та фінансовій звітності, а також слідів несанкціонованого втручання в комп'ютерні системи. Ці сліди часто є непрямими та прихованими, що ускладнює їх виявлення та потребує ретельного підходу з боку правоохоронних органів та фахівців.

Одним із ключових джерел слідів економічних злочинів, на думку В.А. Некрасова, є фінансово-господарська документація підприємств та установ. Зміни в цифрах, неправдиві відомості про доходи або витрати, підроблені договори, рахунки-фактури чи акти виконаних робіт можуть свідчити про намагання приховати злочинну діяльність. У таких випадках особливого значення набуває проведення документальних перевірок, під час яких фахівці аналізують відповідність даних, а також ідентифікують ознаки фальсифікації або подвійної бухгалтерії [5, с. 11].

Інформаційні сліди, пов'язані з комп'ютерними втручаннями, також відіграють важливу роль у розслідуванні злочинів у банківській та фінансовій сферах. Завдяки слідам у системних журналах, електронній пошті, архівах чи базах даних можна встановити факти несанкціонованого доступу до інформації, підробки електронних документів чи створення «фіктивних» транзакцій. Виявлення цих слідів потребує застосування сучасних технологій, зокрема методів комп'ютерної експертизи, аналізу логів систем та цифрової криміналістики.

Як зазначає Б.М. Головкін, особливу роль у виявленні слідів злочинів відіграють аудиторські перевірки та діяльність контролюючих органів. Результати таких перевірок дозволяють виявити невідповідності в документації, фінансові порушення або приховані схеми ухилення від оподаткування. Аудитори та інспектори можуть зафіксувати сліди незаконної діяльності, що є важливим доказом під час проведення розслідувань [6, с. 131].

Особливу увагу в криміналістичній характеристиці злочинів у сфері економіки займає особа злочинця, оскільки саме її особистісні та професійні якості відіграють ключову роль у здійсненні протиправної діяльності. Для злочинців цього типу характерним є високий інтелектуальний рівень, що дозволяє їм розробляти складні схеми для досягнення злочинних цілей. Вони добре обізнані у специфіці фінансово-господарської діяльності, що допомагає їм приховувати сліди злочинів та уникати викриття [7, с. 129].

Більшість злочинців у сфері економіки мають професійні навички у таких сферах, як бухгалтерія, банківська справа, аудит та інформаційні технології. Ці знання дозволяють їм здійснювати маніпуляції з документами, фінансовими звітами або системами електронних платежів. Наприклад, фахівець з бухгалтерського обліку може використовувати свої знання для фальсифікації звітності чи створення подвійної бухгалтерії, а досвідчений IT-фахівець – для втручання в банківські системи чи розробки шкідливого програмного забезпечення.

Часто злочинці в економічній сфері займають керівні посади або є безпосередніми учасниками фінансових потоків підприємств чи організацій. Таке становище надає їм доступ до конфіденційної інформації, управлінських ресурсів та можливість контролювати фінансові операції. Посадове становище злочинців часто ускладнює їх викриття, оскільки вони вміло користуються своїми повноваженнями для приховування злочинної діяльності, залучають до схем підлеглих або навіть створюють цілі мережі підставних компаній [8, с. 289].

Злочини у сфері економіки нерідко мають організований характер. Злочинні угруповання об'єднують фахівців різного профілю – від юристів і фінансистів до програмістів та аудиторів. Організовані злочинні групи ретельно планують свої дії, мінімізуючи ризик викриття. Вони використовують сучасні технології, а також мережу офшорних компаній та підставних осіб, що значно ускладнює їхнє розслідування та виявлення кінцевих бенефіціарів злочинної діяльності.

У контексті потерпілих злочини у сфері економіки здебільшого спрямовані на юридичних осіб, державу або фінансові установи. Проте вони часто зачіпають інтереси пересічних громадян, які страждають від фінансових махінацій, банківських банкрутств чи неповернення коштів унаслідок шахрайських схем [9, с. 33].

Серед обставин, що сприяють вчиненню злочинів у сфері економіки, слід виділити недоскона-

лість нормативно-правової бази, низький рівень державного контролю за фінансовою діяльністю, корупцію серед посадових осіб, а також недостатню захищеність інформаційних систем.

Ефективне розслідування злочинів економічної спрямованості потребує комплексного підходу, що включає криміналістичний аналіз доказів, використання спеціальних знань у фінансово-економічній галузі, проведення документальних перевірок, ревізій і експертиз. Особливого значення набуває застосування сучасних інформаційних технологій для моніторингу та аналізу фінансових потоків, виявлення «схем» та ідентифікації осіб, причетних до злочинів [10, с. 456]. Крім того, інтеграція штучного інтелекту в криміналістику відкриває нові горизонти для співпраці між різними відомствами та організаціями. Впровадження спільних платформ, що використовують штучний інтелект, дозволяє об'єднувати ресурси та інформацію з різних джерел, що, у свою чергу, підвищує рівень координації між правоохоронними органами [14, с. 737].

Злочини у сфері економіки мають глобальний характер. В умовах глобалізації економічних відносин злочинці активно використовують міжнародні канали для відмивання коштів, переміщення капіталів та приховування доходів. Це ускладнює процеси розслідування та вимагає координації між правоохоронними органами різних країн.

Розвиток криптовалют та цифрових активів додав нових викликів для криміналістики, оскільки такі технології значно ускладнюють відстеження фінансових операцій. Злочинці користуються анонімністю блокчейн-технологій для приховування злочинних доходів, фінансування тероризму чи уникнення оподаткування. У цьому контексті важливо розвивати методи цифрової криміналістики, які дозволять ефективно досліджувати сліди злочинної діяльності у віртуальному середовищі [11, с. 214].

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що криміналістична характеристика злочинів у сфері економіки є ключовим елементом ефективного розслідування та запобігання економічній злочинності. Її основними складовими є об'єкт злочину, способи його вчинення, сліди злочинної діяльності, а також особливості особи злочинця та потерпілого. Детальне дослідження цих елементів дозволяє не лише систематизувати наявну інформацію про економічні правопорушення, але й створити дієві механізми для їх виявлення та протидії.

Сучасний стан економічної злочинності ускладнюється розвитком цифрових технологій, глобалізацією економічних відносин та високою латентністю цих злочинів. Використання цифрових платформ, блокчейн-технологій, офшорних схем та фіктивних компаній значно розширює можливості злочинців для приховування незаконної діяльності. Водночас це вимагає вдосконалення інструментарію криміналістики, зокрема, застосування цифрової криміналістики, аналізу фінансових потоків та проведення документальних перевірок.

Ефективна боротьба з економічними злочинами потребує комплексного підходу, що включає координацію між правоохоронними органами, впровадження сучасних технологій та підвищення кваліфікації фахівців. Удосконалення теоретичних і практичних засад криміналістичної характеристики таких злочинів сприятиме зменшенню рівня економічної злочинності, зміцненню економічної безпеки держави та підвищенню довіри до фінансово-економічної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грицишен Д.О. Державна політика в сфері запобігання та протидії економічній злочинності: монографія. Житомир: ЖДТУ, 2020. 300 с.
2. Криміналістика: навчально-методичний посібник / Тіщенко В.В., Подобний О.О. Одеса: Видавництво «Юридика», 2022. 236 с.
3. Криміналістична техніка, тактика і методика: навчальний посібник. В.В. Копча, Н.В. Копча. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 286 с.
4. Криміналістика: підручник. В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексєєв та ін. К.: «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.
5. Некрасов В.А. Інфраструктура організованої злочинності у сфері господарської діяльності. *Бюлетень обміну досвідом роботи*. 2014. № 198 т. С. 5-16.
6. Головкін Б.М. Поняття злочинності у сфері економіки. *Форум права*. 2013. № 3. С. 128–133.
7. Гарасимів Т.З. Економічна злочинність як органічна складова буття соціуму. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 127–135.
8. Дикий А.П. Державна політика запобігання та протидії економічній злочинності в системі гарантування економічної безпеки України: монографія. Житомир: ТОВ «Видавничий дім "Бук-Друк"». 2022. 428 с.
9. Карпеко Н.М., Домбровський Л.В. Інноваційний розвиток криміналістичної галузі для забезпечення державної безпеки. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. Сер. «Державне управління». 2019. Вип. 1 (10). С. 29–35.

10. Криміналістика: підручник / В.В. Пясковський, Ю.М. Черноус, А.В. Самодін та ін.; за заг. ред. В.В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Право, 2020. 752 с.
11. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1. Ю.В. Шепітько, В.А. Журавель, В.О. Коновалова та ін. / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 456 с.
12. Бідняк В.А., Бідняк Г.С., Чаплинський К.О. Теоретичні, правові та праксеологічні засади використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням в галузі охорони здоров'я: монографія. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. 225 с.
13. Участь спеціаліста при проведенні огляду документів під час розслідування шахрайств. Криміналістичний вісник: наук.-практ. Збірник / [голов. Ред. Коваленко В.В. та ін.] / ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. – К: ТОВ «Брайт Вайт», 2016. – № 1. – С. 162–166.
14. Павлова Н.В., Вареник Д.С., Бингар Я.Ю. Сучасні можливості криміналістики щодо розкриття та розслідування кримінальних правопорушень: проблеми теорії та практики. *Суспільство та національні інтереси*, 2024, 8 (8). С. 733–741.